

І. Ф. Винокурова,

Горлівський інститут іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», м. Горлівка

THE LORD OF THE WORDS (АВТОРСЬКА ВОЛЯ В ТЕКСТІ «ВОЛОДАР КІЛЕЦЬ» ДЖ.Р.Р.ТОЛКІНА)

Стаття пропонує текстологічний підхід до літературного твору «Володар кілець» Дж.Р.Р. Толкіна. В центрі уваги творча воля автора, яка проявляється у довільному формо- і словотворенні і зміні письма. З'ясовується роль авторських слів-новотворів у семантиці вторинного світу.

Ключові слова: текстологія, воля автора, ідіостиль, девіантні слова, діакритичний знак, артистичність тексту, семантика можливих світів.

Статья предлагает текстологический подход к литературному произведению «Властелин колец» Дж.Р.Р. Толкина. В центре внимания творческая воля автора, проявляющаяся в произвольном формо- и словообразовании и изменении письма. Рассматривается роль авторских слов в создании семантики вторичного мира.

Ключевые слова: текстология, авторская воля, идиостиль, девиантные слова, диакритический знак, артистичность текста, семантика возможных миров.

The article applies textual criticism approach to J.R.R. Tolkien's piece of literature «The Lord of the Rings». The author's will-power producing deviant word-forms and derivatives and insertions into the system of writing is under careful analysis. The way Tolkien's wording affects the semantics of the secondary world is subtly considered.

Key words: textual criticism, the author's will-power, style idiosyncrasies, deviation, diacritic, textual artistry, the semantics of possible worlds.

Літературний твір «Володар кілець» Дж.Р.Р. Толкіна відзначає своє 60 – річчя у 2014 році. Ювілейна дата заохочує до подальшого осмислення незвичайного твору, який позначився на культурно-літературному процесі і масовій свідомості. Твір породив так звану толкініану, що складається з різноманітних арт-проявів і філологічних студій. Їх багатовекторність забезпечила аналіз ідейно-тематичного змісту (М. Свердлов, Вл. Гаков, С. Алексеев, А. Николаєва), жанрової природи (С. Кошелєв, А. Єкадумов, О. Ковтун), міфічного квесту головного героя (О. Тихомирова, М. Соколова), архетипових засад твору (Н. Ситник, А. Нямцу), літературних першоджерел, що живлять творчу уяву письменника (С. Лихачова, Т. Шиппі, Л. Баркова) і створений ним вторинний світ (Р. Кабаков, М. Каменкович, Д. Колберт, Н. Бонналь, К. Корольов).

Сучасна гуманітарна наука і запропонований нею інструментарій, зокрема теорія можливих світів [5], давня за походженням і оновлена в умовах глобальної комп'ютеризації, уможливають подальше дослідження альтернативного світу Дж.Р.Р. Толкіна і вивчення засобів продукування його семантики.

Для будь-якого словесника, початківця чи зрілого майстра пера, єдиним знаряддям творчості було і є слово. Саме словами і завдяки їм автор виражає думку, ідею, створює образи, пейзажі, портрети, викликає емоції й почуття, спонукає до мислення й інтерактивності, підносить над буденністю і ... переносить у можливий світ. Дослідник-іноземець через неповноту володіння чужою мовою з особливою пильністю аналізує слова – їх графіку, фонетичний (звуковий) образ, граматичну форму й морфологічну будову, відповідність писемності мови, стилістичну забарвленість тощо. Така професійна увага до слів виявляє в тексті Дж.Р.Р. Толкіна «помилки», які справляють враження або погано вичитаного тексту, або, за нашим припущенням, – додаткового семантичного навантаження на девіантні слова. Закономірно постає потреба в текстологічному підході до твору задля подальшого його тлумачення і уникнення безпідставних висновків: «Текстологія є початковою стадією будь-якого літературознавчого дослідження, без якої воно втрачає основу свого аналізу, перетворюється на абстрактний чи імпресіоністичний дискурс, призводить до накладання на твір не властивих йому матриць» [3, с. 467].

Текстологічний аспект дослідження видається **актуальним**, бо висвітлює унікальне художнє мислення митця і демонструє вербальні засоби створення семантики можливого світу. Актуальність підсилюється й практикою перекладу, а саме невідворотними втратами і лакунами [6], через що губиться артистичність тексту.

Новизна розвідки полягає в спробі філологічного аналізу текстових явищ і фактів, зафіксованих за ознакою девіації.

Мета запропонованої статті – виявити творчу волю і креативність автора в англійському тексті «Володар кілець» Дж.Р.Р. Толкіна.

Заявлена мета передбачає розв'язання таких **задач**: огляд історії друкованого тексту «The Lord of the Rings» від 1954 року з оперттям на свідчення сучасників і щоденники автора; дослідження авторських слів-форм і словотворів; аналіз авторської модифікації письма (введення додаткових літер).

Об'єктом дослідження слугує оригінальний англійський текст «The Lord of the Rings» Дж.Р.Р. Толкіна.

Предметом дослідження постає авторська воля і спродуковані нею девіантні слова.

У світлі поставлених нами задач варто дослідити історію друкованого тексту «Володар кілець», аби розв'язати текстологічну проблему: друкарські похибки чи творча воля автора?

Перший том «The Fellowship of the Ring» («Співдружність кільця») побачив світ у лондонському видавництві *Allen & Unwin* 29 липня 1954 року. Американське видання першого тому з'явилося у м. Бостоні 21 жовтня 1954 року. Вихід вже першого тому зіткнув Дж.Р.Р. Толкіна з тим, що в подальшому постало як перманентна проблема: друкарські помилки й похибки складача, а також щиросердна «коректура» ідіостиля Дж.Р.Р. Толкіна. В незвичайному творі, що містить штучні мови і ретельно розроблену номенклатуру вторинного світу

Середзем'я, «помилки» і девіації виконують сигнальну функцію віртуальності [1] і в певній мірі затрудняють сприйняття тексту навіть вдумливими читачами. Попри це, за свідченням редактора Дугласа А. Андерсона [8], Дж.Р.Р. Толкін одержував від читачів листи, написані в системі штучних мов і девіацій, інстальованих в творі. Більш того, увійшовши в систему толкінівського світу, серйозні дописувачі запитували щодо подальшого «правильного» використання мовних винаходів Дж.Р.Р. Толкіна.

Другий том «The Two Towers» («Дві вежі») був опублікований в Англії 11 листопада 1954 року, а в США – 21 квітня 1955 року. Тим часом Дж.Р.Р. Толкін намагався виконати висловлену в передмові до першого тому обіцянку, що вказівник власних імен і запозичених слів (*an index of names and strange words*) з'явиться в третьому томі. За авторським задумом, вказівник мав містити етимологічні довідки з мов Середзем'я, зокрема ельфійських, а також глосарій. Запланований філологічний супровід загальмував публікацію третього тому, який зрештою з'явився із запізненням і без вказівника.

Третій том «The Return of the King» («Повернення короля») вийшов із друку 20 жовтня 1955 року, а в США – 5 січня 1956 року. З появою третього тому «Володар кілець» постав як єдність (*a single novel* [8: IX]) з трьох, точніше шість частин, бо кожна складається з двох книг.

Текст «Володар кілець» першого видання, про який йшлося вище, фактично не змінювався протягом десятиліття. Дж.Р.Р. Толкін здійснив перегляд тексту в 1965 році. Він розвинув пролог і розширив вказівник, хоча не до раніш обіцяного обсягу. Виправлений текст був виданий книговидавництвом *Ballantine Books* (США) у жовтні 1965 року. Перші примірники «Володаря кілець» з видавництва «Баллантайн» надійшли до автора наприкінці січня 1966 року. У лютому 1966 року Дж.Р.Р. Толкін написав у щоденнику, що «переглядав виправлені додатки до версії видавництва «Баллантайн» протягом кількох годин і виявив набагато більше помилок, ніж до того очікував» [8: XI]. Згодом Дж.Р.Р. Толкін надіслав до видавництва «Баллантайн» зауваги до додатку, які, на жаль, загубилися і через це не прислужилися.

Влітку 1966 року Дж.Р.Р. Толкін знову опрацює текст «Володар кілець», але дізнається, що запізнився, бо видавництво «Аллен і Анвін» згорнуло роботу над другим виданням твору. Дж.Р.Р. Толкін підсумував у щоденнику: «Багато часу було змарновано в моїй роботі через постійне переривання нитки» [8: XII].

Друге видання «Володаря кілець» від *Allen & Unwin* у трьох томах в твердих обкладинках з'явилося у Великій Британії 27 жовтня 1966 року. Воно містило неточності, помилки й похибки за вини складачів й обставин і, головне, за волею автора.

На цьому завершилась робота Дж.Р.Р. Толкіна над текстом «Володаря кілець», яка тривала за звичайних життєвих обставин батька чотирьох дітей, викладача університету, вченого-медієвіста. Різнобічні види діяльності і численні обов'язки відволікали Дж.Р.Р. Толкіна від літературної роботи, яка, власне, розцінювалась ним як хобі і пройшла по життю хай червоною, але перерваною ниткою.

Третій син письменника Христофер Толкін упорядкував нотатки батька і скерував список виправлень і уточнень до видавництва *Allen & Unwin* (тепер *Harper Collins Publishers*) для застосування у перевиданні 1974 року (Дж.Р.Р. Толкін пішов з життя в 1973 році). Відтоді Христофер час від часу надсилав зауваги і виправлення, завдяки яким *Harper Collins Publishers* досягло незайманості тексту, або принаймні «*the best possible version*» [8: XIII].

У Сполучених Штатах Америки «Володар кілець» не перевидавався впродовж 20 років – з 1967 р. по 1987 р. Видавництво *Houghton Mifflin* скористалось британською версією «Володаря кілець», значно покращеною комп'ютерними технологіями, у 1987 році.

Отже, текстова історія твору виявляє чимало плутанини і складнощів у стосунках письменника і видавців: «*The textual history of the 'Lord of the Rings', merely in its published form, is a vast and complex web*» [8: XIV]. (Текстова історія «Володаря кілець» з видавничого боку – це безмежне й складне павутиння.)

Предметом непорозуміння між сторонами були «помилки» в тексті. Професор припускався «помилки» у формо- і словотворенні, нехтуючи граматичними й орфографічними традиціями англійської мови.

Наприклад, іменник *dwarf* (гном) на позначення «особи, тварини або рослини набагато менше звичайного розміру, а в казках – малої істоти з чарівною силою» [10: 272] утворює множину за допомогою закінчення -s без зміни попередньої літери *f* на письмі і попереднього звуку [f] у вимові. Чимало іменників, що закінчуються на -*f* (*shelf, loaf, wife, leaf, calf*) приймають в множині закінчення -*es* і зазнають зміни літери *f* на літеру *v* на письмі і відповідно – звуку [f] на звук [v] у вимові (*shelves, loaves, wives, leaves, calves*). Деякі іменники утворюють дві форми множини, наприклад: *hoofs* і *hooves* (конума) [10, с. 411], *wharfs* і *wharves* (верфі) [11, с. 473].

Дж.Р.Р. Толкін доволіно приєднує іменник *dwarf* до вище зазначеної групи іменників, які змінюють звуковий склад основи, що відбивається на правописі, і створює авторську форму множини *dwarves*.

Поза правилом формується й множина іменника латинського походження *nasturtium* на позначення «садової рослини з червоними, помаранчевими або жовтими квітками, листям круглої форми й їстівним насінням» [11: 56]. За свідченням відомого тлумачного словника видавництва *Longman*, іменник «*nasturtium* має звичайну форму множини «*nasturtiums*» [9, с. 467]. Дж.Р.Р. Толкін вживає доволіно форму множини *nasturtians*. Можливо, ця форма була спровокована запозиченнями з латини і грецької, які зберегли в англійській мові оригінальні форми множини, несуголосні з англійською граматичною традицією. Не без підстави можна припустити також, що толкінівська «помилка» випливала з безмежної лінгвістичної ерудиції письменника, його особистої креативності, підсвідомого відчуття альтернативного світу, де й настурції трохи відмінні від наших.

Крім «неправильних» настурцій в Середзем'ї ростуть інші незафіксовані в словнику рослини, зокрема *nicotina* і *galenas*, що прозоро асоціюються з відомими нам речовинами рослинного походження.

Авторської обробки зазнав іменник *elf* на позначення «невеличкої казкової істоти, маленького пестуна» [10: 280]. Іменник має два похідних прикметники, а саме: *elfin* і *elfish*, – між якими існує делікатна змістова

розбіжність. Перший характеризує те, що належить ельфам, має дотичність до них, наприклад: *elfin dance* (ельфійський танок), *elfin laughter* (ельфійський сміх). Прикметник *elfish* вказує на легковажну вдачу, схильність до пустощів і витівок людини чи казкової істоти, наприклад: *in elfish way* (жартівливо). Натомість Дж.Р.Р. Толкін свідомо і постійно вживає прикметники власного виготовлення *elven* і *elvish*, маючи на меті відрізнити його шляхетних, високородних ельфів, *High-elfen folk* [13, с. 21], від безтурботних крихітних пустунів, зазвичай з крильцями. За авторською волею, ельфи Середзем'я були величною й обдарованою расою з різнобічними талантами, давньою історією і неосяжною перспективою через їх майже невмирущу сутність.

Прикметник *elvish* вживається Дж.Р.Р. Толкіном на позначення ельфійської (штучної!) мови за аналогією з прикметником *English* у його мовному значенні:

«... *I had little hope that other people would be interested in this work, especially since it was primarily linguistic in inspiration and was begun in order to provide the necessary background of 'history' for Elvish tongues*» [12: XV].

(*Я мав слабку надію, що інші зацікавляться цим твором, особливо через те, що він насамперед лінгвістичний за духом і був розпочатий задля впровадження тла «історії» для ельфійських мов.*)

Ще один, не позбавлений англійського гумору, приклад вживання прикметника *Elvish* у лінгвістичному контексті.

... Хобіт Більбо, який відзначив 111-й день народження, мав неабиякий хист до літератури; його збірка перекладів з ельфійської називалась «*Translations from the Elvish*» [13, с. 20].

Дж.Р.Р. Толкін вельми волонтаристськи ставився до ступенів порівняння прикметника/прислівника *far* (далекій/далеко). Як відомо, прикметник/прислівник *far* має два набори ступенів порівняння: *farther – farthest* і *further – furthest*. Мутація кореневого голосного звука у другому наборі була спричинена асимілятивним процесом V-VII століть, відомим в історії англійської мови як *i-umlaut* [4, с. 108].

Співіснування в сучасній англійській мові двох варіантів порівняльних ступенів прикметника обумовлено і виправдано розбіжністю їх семантики. Так, обидві форми вищого ступенів *farther* і *further*, можуть вказувати на предмет/об'єкт більш віддалений від мовця, ніж попередньо зазначений. Інакше кажучи, у локально-дистанційному значенні форми *farther* і *further* збігаються і є взаємозамінні. Це стосується й форм найвищого ступеню порівняння *farthest* і *furthest*.

Водночас, форми *further – furthest* можуть вказувати на наступний об'єкт чи явище у переліку чи послідовності йому подібних, або на подальший захід, крок, етап у діяльності людини, тобто набувати темпорального значення. Форми *farther – farthest* не виявляють темпорального значення.

Дж.Р.Р. Толкін ігнорує часове значення форм *further – furthest* і вживає їх тільки у просторовому контексті, як-от:

«*Trying to find his way out, Bilbo went on down to the roots of the mountains, until he could go no further*» [13, с. 15].

(*Намагаючись знайти вихід, Більбо просувався до підніжжя гір, допоки міг рухатись далі.*)

«*Three Elf-towers of immemorial age were still to be on the Tower Hills beyond the western marches. They shone far off in the moonlight. The tallest was furthest away, standing alone upon a green mound*» [13, с. 9].

(*Три ельфійські башти незапам'ятних часів все ще вишнілись на Пагорбах Веж поза західним кордоном. Вони виблискували в місячному світлі. Найвища з них була найдалішою і стояла самотньо на зеленому кургані.*)

Авторська вибірковість щодо порівняльних форм прикметника/прислівника *far* стає однією з особливостей ідіостилю Дж.Р.Р. Толкіна, яка через розбіжність з мовленнєвими кліше англійської мови відрізняє його від інших літераторів і, до речі, спричиняла спротив коректорів книговидавництва.

Дж.Р.Р. Толкін змінює написання іменника *sheriff* на позначення «головного офіцера Корони у графствах і деяких великих містах, із законними повноваженнями і статутними обов'язками» [11, с. 283]. *Shirriff* із Хобітшира служив в установі дещо подібній британській поліції, але, так би мовити, на громадських засадах:

«*The Shirriffs was the name that the hobbits gave to their police, or the nearest equivalent that they possessed. They had, of course, no uniforms (such things being quite unknown), only a feather in their caps; and they were in practice rather haywards than policemen, more concerned with the straying of beasts than of people*» [13, с. 13].

(*The Shirriffs – так хобіти називали поліцію, точніше те, що замість неї мали. Звичайно, шерифи не носили форми (абсолютно нечувана річ), а тільки перо в шапці; вони скоріше були косарі, ніж поліцейські, і частіше пильнували звірів, ніж людей.*)

Зміна графіки супроводжується зміною семантики слова. Авторське слово *shirriff* фактично позначає, з гумором і симпатією, селян, пристосованих передусім до полювання й господарювання. А як відомо, мотиви простого побуту, корисної праці, здорового доквілля, рідної природи бентежили письменника повсякчас.

Дж.Р.Р. Толкін модифікує графіку англійської мови шляхом запровадження діакритичних знаків [2, с. 132], до тоді не вживаних в ній. Наприклад: *Lórien, Lothlórien, the Dúnedain, Khazard-dûm, Feänorian*.

Діакритичні знаки надають літері нового значення як у кирилиці, так і в латиниці. Передусім вони поширені у французькому, португальському, польському, чеському, литовському письмі, заснованому на латинському алфавіті. Застосовуються і в інших письмових системах – арабській й індійській. При цьому одні й ті самі діакритичні знаки в різних національних системах мають неоднакові значення.

Діакритичні знаки в тексті «Володар кілець» Дж.Р.Р. Толкіна надають фантазійного забарвлення країні, місцинам і подіям, створюють атмосферу загадковості, чарівності, незвичайності, чого так не вистачає читачеві в буденному житті.

Запропонований аналіз у текстологічному руслі позиціонує Дж.Р.Р. Толкіна як креативного автора з оригінальним художнім і лінгвістичним мисленням, який сміливо і вправно експериментує із словами. «Помилки» в тексті переходять з видання у видання до остаточного увіковічення. «Тут ідеться про таке поняття в тексто-

логії, як *авторська творча воля*, що впливає з усієї сукупності написаного автором та виданого з його відома та згоди», – зауважує А.О. Ткаченко [7, с. 16] з цього приводу. Інсталювані девіації поєднуються з іншими виноходами: ельфійським письмом, неологізмами *ad hoc*, «мапами», довідником імен та «іншомовних» слів, генеалогічним додатком, віршами і кантами ельфійською, – які сукупно створюють семантику можливого світу.

Суспільна свідомість, що останнім часом призвичаїлась до комп'ютерів, принаймні на рівні ігор і розваг, з готовністю сприйняла можливий світ Дж.Р.Р. Толкіна і захопилась його контентом. На хвилі масового інтересу до «Володаря кілець» Пітер Джексон створив однойменний блокбастер. Отже, подальшим кроком в розвитку толкініани може бути дослідження художніх засобів створення семантики можливого світу в кіноверсії «Володаря кілець» за умови міждисциплінарного підходу до предмета вивчення.

Література:

1. Грицанов А. А., Галкин Д. В. Карпенко И.Д. Виртуальная реальность // Новейший философский словарь / Сост. и гл. науч. ред. А. А. Грицанов. – 3-е изд. испр. – Минск: Кн. Дом, 2003. – С. 171-173
2. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл.ред. В. Н. Ярцева, – М. : Сов. Энциклопедия, 1990. – 685 с.
3. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2. / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 624 с. (Енциклопедія ерудита)
4. Расторгуева Т. А. История английского языка: Учебник. – М. : Высш. шк., 1983. – 347 с.
5. Руднев В. П. Энциклопедический словарь культуры XX века: Ключевые понятия и тексты / В. П. Руднев. – М. : Аграф, 2003. – 608 с.
6. Стасюк Б. В. Часткові еквіваленти у відтворенні англомовних художніх текстів у українському перекладі (на матеріалі романів Дж. Р. Р. Толкіна «The Lord of the Rings» і У.К. Ле Гуїна «A Wizard of Erthsea»): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.16 / Б.В. Стасюк. – К., 2011. – 19 с.
7. Ткаченко А. О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): підручник для гуманітаріїв / А. О. Ткаченко. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.
8. Anderson, Douglas A. Note on the Text/ Douglas A. Anderson // Tolkien, J.R. R. The Fellowship of the Ring (being the first part of The Lord of the Rings). – London : Harper Collins Publishers, 2001. – P. IX-XIV.
9. Greenbaum S., Whitcut J. Guide to English Usage. Special Edition for the USSR/Sidney Greenbaum and Janet Whitcut. – Longman Group UK Limited of London; Moscow : Russian Language Publishers, 1990. – 786 p.
10. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Special Edition for the USSR. Volume I A – L / A. S. Hornby with A.P. Cowie. – Oxford University Press; Moscow : Russian Language Publishers, 1982. – 544 p.
11. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Special Edition for the USSR. Volume II M – Z / A. S. Hornby with A.P. Cowie. – Oxford University Press; Moscow: Russian Language Publishers, 1982. – 528 p.
12. Tolkien, J. R. R. Foreword to the Second Edition // Tolkien, J.R.R. The Fellowship of the Ring (being the first part of The Lord of the Rings) / J. R. R. Tolkien. – London : Harper Collins Publishers, 2001. – P. XIV-XX.

Джерело ілюстративного матеріалу:

13. Tolkien, J. R. R. The Fellowship of the Ring (being the first part of The Lord of the Rings) / J.R.R. Tolkien. – London : Harper Collins Publishers, 2001. – 535 p.